

УДК 27–523.6–526.65:904:526.6(477.82)

УНІКАЛЬНИЙ ХРЕСТ-РЕЛІКВАРІЙ XVII СТ. З ДУБНА

Віра ГУПАЛО

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
вул. Винниченка, 24, Львів 79008, Україна
e-mail: gupaloarcho@ukr.net*

Статтю присвячено результатам археологічних досліджень одного із поховань у Свято-Миколаївському соборі в Дубні у польовому сезоні 2007 р. Серед інших знахідок у крипті виявлено унікальний натільний срібний хрест-релікварій, покритий золотом, оздоблений гравіруванням та христограмою. Подається детальний опис знахідки та розшифрування зображень.

Ключові слова: костел, храм, дослідження, хрест-релікварій.

У 2007 р. було продовжено дослідження у Свято-Миколаївському соборі (колишній бернардинський костел) у Дубні. Археологічні розкопки здійснено в межах південної нави храму, де заклали розкоп загальною площею 35,6 м² (рис. 1). Об'єктом досліджень були поховання, що залягали під долівкою костелу. В ході робіт відкрито гробівець, який позначено як крипта 4. В усипальниці зафіксовано шість зруйнованих поховань, рештки яких було встановлено у два яруси. У похованні 3, що належало молодому чоловікові віком 20–25 років¹, в якості супроводжуючого інвентарю виявлено мідну монету – шеляг коронний Яна Казимира (дата карбування нечитабельна) і хрестик-релікварій із залишками шовкового шнурочка. Детальному аналізу хрестика присвячується дана робота.

Загальний опис хреста-релікварія: металевий пустотілий, двосторонній; краї рамен фігурні, викінчені стилізованим трилисником. Вертикальне рамено на торці увінчане кулькою з вушком, на якому закріплене кільце з плаского у перерізі дроту. Знизу на торці вертикального рамена знаходиться округлий отвір, у який вставлено з нарізною різьбою шурупчик, що завершений кулястою головкою. За допомогою цього шурупа до пустотілого хрестика кріпилася накривка. На вертикальному рамені внутрішньої поверхні накривки, зверху, ближче до краю знаходиться язичкоподібна пластинка, нижнім кінцем припаяна до поверхні накривки; верхній край пластинки служив пазом для кріплення. На нижньому краї вертикального рамена накривки припаяна перпендикулярно розмішена до поверхні накривки штабка з просвердленим отвором для шурупа. Пустотіла

¹ Антропологічний аналіз проводила магістр Барбара Шибовіч, науковий співробітник Інституту археології Ягеллонського університету в Кракові.

скринька хрестика розділена перегородками на чарунки: одна найбільша – в центрі, по дві зверху і обабіч, чотири знизу. У чарунках знаходилися не ідентифіковані рештки шовкової тканини з полотняним переплетенням ниток, у центральній чарунці – залишки дерева. Зверху пустотіла скринька хрестика була накрита вирізаною по формі хрестика паперовою прокладкою, що служила для щільного прилягання накривки.

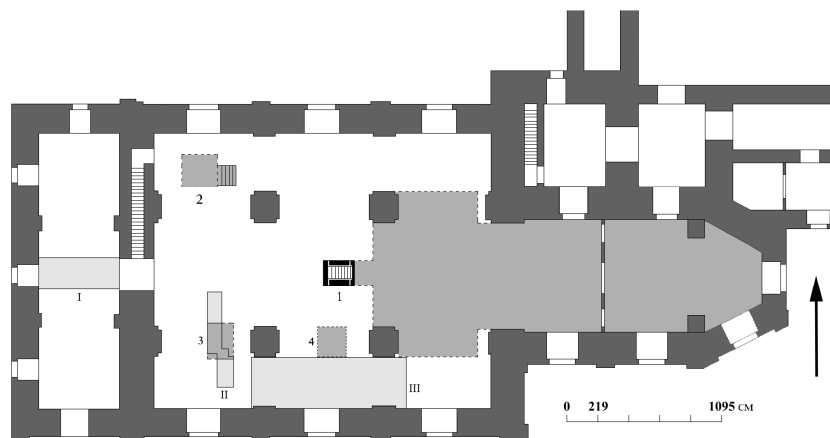

Рис. 1. Дубно. Бернардинський костел. Загальний план з 1865 р. Умовні позначення: I – розкоп 2003 р.; II – розкоп 2005 р.; III – розкоп 2007 р.; 1 – головна підвівтарна крипта 1, досліджена у 1995–2000 рр.; 2 – крипта 2, досліджена у 2002 р.; 3 – крипта 3, досліджена у 2005 р.; 4 – крипта 4, досліджена у 2007 р.

Fig. 1. Dubno. Bernardynian church. General plan from 1865. Conventional marks: I – excavated area 2003; II – excavated area 2005; III – excavated area 2007; 1 – main under-altar crypt 1, researched in 1995–2000; 2 – crypt 2, researched in 2002; 3 – crypt 3, researched in 2005; 4 – crypt 4, researched in 2007.

Стан збереження. Виріб був повністю патинований. Після зняття патини в окремих місцях виступили наскрізні корозійні каверни.

Розміри: максимальний діаметр вушка – 6,5 мм, діаметр дроту вушка – 1,6 мм; довжина вертикального рамена – 51 мм, довжина горизонтального рамена – 28,3 мм, ширина рамен – 5,1 мм; довжина шурупа – 9,3 мм, діаметр стрижня – 2 мм, діаметр головки – 2,8 мм; довжина язичкоподібної пластинки – 8,75 мм, ширина – 3,5 мм; ширина штапки – 3,8 мм, висота – 3,55 мм, товщина – 1,9 мм.

Матеріал і техніка виготовлення. Виріб виготовлений із срібла і вкритий товстим шаром золота. Хрестик відлито у формі і оздоблений гравіруванням. Ззовні на торці нижнього кінця вертикального рамена пустотілої скриньки хрестика, а також на звороті нижнього кінця вертикального рамена накривки нанесено три клиноподібні заглиблення. Припускаю, що це клеймо ювеліра.

Опис зображення. Краї рамен хрестика оформлені у вигляді стилізованих квіток куколя. Обриси виробу по аверсу і реверсу підкреслено по облямівці суцільною тонкою борозною.

Аверс. У *центрі* на перехресті рамен – два ряди дугастих борозен, з'єднані лінзоподібно і укладені в коло, передають зображення вінка із тернових галузок. *Зліва* на горизонтальному рамені – прямокутник, що довшою стороною розміщений паралельно рамену, має короткі горизонтальні виступи. В межах прямокутника на усю його ширину з рівномірною відстанню нанесено дві паралельні борозни; на висоту окресленої виступами поверхні від прямокутника віялом розходиться пучок з 3–4 рядів коротеньких борозенок, зовнішній край яких укладений по формі рамена. На нашу думку у такий спосіб зображено пучок тростинок. *Справа* на горизонтальному рамені – на довжину рамена діагонально розміщені дві паралельні борозни, поверхня між якими повністю заштрихована. Від верхнього краю борозен віялоподібно розходяться короткі хвилясті відрізки (два менші по краях, два більші – всередині). Це досить реалістичне зображення бича. *Зверху* на вертикальному рамені майже усю поверхню займає багатокутна геометрична фігура, окреслена суцільною борозною. Зображення складається з довгого прямокутника, завершеного дугасто ввігнутою лінією; обабіч прямокутника виступають два маленькі прямокутники, розміщені скісно; посередині дугастої лінії вниз опущений короткий вертикальний відрізок. На нашу думку у такий спосіб передано зображення вбрання – хітона. *Знизу* на вертикальному рамені навкоси нанесено дві паралельні борозни, широка поверхня між якими заповнена поперечними борознами, укладеними зі значними проміжками. Так зображено обриси драбини. Нижче, під драбиною поміщено три паралельні борозни, а між ними у шаховому порядку – вертикальні короткі борозенки. Цей рисунок дуже нагадує цегляну або кам'яну кладку чи плиткову долівку.

Реверс. У *центрі* на перехресті рамен – серце, яке по лівому краю і зверху заштриховане короткими скісними лініями, що передають об'ємність зображення. *Зліва* на горизонтальному рамені – кліщі, кожна з ручок яких передана двома паралельними дугастими борознами, а робоча частина – одинарними дугами. *Справа* на горизонтальному рамені – молоток, у якого край ручки (держака) потовщений і видовжений, по верхньому краю заштрихований коротенькими борознами для передачі об'ємності. Робоча частина молотка передана двома дугастими борознами, нижні кінці яких закриває поперечний відрізок, передаючи пласку поверхню, а між верхніми кінцями вміщено посередині коротку насічку, передаючи у такий спосіб роздвоєну і опущену вниз хвостову частину знаряддя. Описані молоток і кліщі належать до ковальських знарядь праці. Цікавим при цьому є те, що тотожні за формою знахідки відомі з розкопок на полі битви під Берестечком

у 1651 р.² *Зверху* на вертикальному рамені – три промені, що розходяться віялом; кожен з них зображений за допомогою двох довгих борозен, що виходять з однієї точки; верхній край променів завершують дві коротенькі борозни, укладені на гострий кут. У такий спосіб передано стилізоване зображення цвяхів. *Знизу* на вертикальному рамені борознами окреслено вузьку високу трапецію, яка нижнім краєм опирається на ширшу від неї сегментоподібну основу; по лівому краю поверхня трапеції заштрихована скісними короткими відрізками, що передають об’ємність. Поверх трапеції діагонально розмішені паралельні лінії, поверхня між якими заштрихована поперечними борозенками; верхній край ліній, що виходять за межі трапеції, завершений ромбоподібно укладеними борознами і заштрихований. Не викликає сумніву, що поверх трапеції зображено древко списа з ромбоподібним лезом. Сама трапеція разом із ширшою основою – це найімовірніше колона або вежа.

Іконографія. Предмети, зображені на хрестіку репрезентують символи, пов’язані з культом Страстей Господніх. Кожен рисунок – це піктограма, зміст якої відображає конкретну подію (чи дію) з циклу Хресної дороги Ісуса. Символи укладені у досить строгій послідовності і охоплюють період від арешту Ісуса до Його смерті. Дещо порушують історичний хід подій рисунки списа і драбини, які “хронологічно” мали б йти один за одним, але зображені у різних місцях. Це не помилка художника. Задля читабельності символів, що було пріоритетним (помістивши спис на драбині художник ризикував втратити чіткість зображення обох предметів), майстер пожертвував мінімальним – відійшовши від послідовності лише однієї обставини, що зрештою було технічно обґрунтованим.

Отже, початок Хресної дороги відображено на тій стороні релікварія, де на перехресті рамен представлений терновий вінок. Розглянемо відповідність символів змісту євангелій.

	Хітон (станція 10)	
Тростинки (станція 1)	Вінок терновий (станція 1)	Бич (станція 1)
	Драбина (станція 13)	
	Бруківка (станція 2–9)	

² *Свєшніков І. К.* Битва під Берестечком. – Львів, 1993. – С. 210. – Рис. 46, 1, 11.

АВЕРС

Станція 1 (Ісуса Христа засуджують на смерть). Горизонтальне рамено (аверс): *бич – терновий вінок – тростини*; вертикальне рамено (реверс): *колона*. Арештувавши Ісуса, Пілат умиває руки за подальші події і відмежувавшись цим від відповідальності, наказав *бичувати* Ісуса. Віддає Його на розп'яття.

Солдати Пілата забрали Ісуса до преторії і, знушаючись над ним, наділи на голову в якості корони *вінок*, плетений із гілок терну³ та й стали бити *тростинами*.

В іконографії акту бичування часто зображають Ісуса прив'язаним до колони. Наприклад, у бернардинському костелі в Жешові аналогічна ікона є центральною у каплиці Христа Страждаючого. Там же ж у головному вівтарі першої половини XVII ст. обабіч сцени Падіння Ісуса під тягарем хреста, поміщено дві ніші з різьбленими у дереві ангелами, які тримають знаряддя мук; один з них представлений з колоною у руках⁴.

Станції 2–9 – вертикальне рамено (аверс): *кам'яна кладка*. Ісус в оточенні натовпу йде мощеною дорогою на Голгофу, тричі падаючи під тягарем хреста. Цей проміжок відповідає восьми станціям (відповідно з 2 по 9), які на релікварію представлені одним символом – *кам'яною кладкою бруківки*. Зображення мощеної долівки у християнській іконографії трактується як основи віри⁵. У даному випадку згаданий символ можна інтерпретувати двояко: як саму Хресну дорогу (протяжність шляху, який пройшов Ісус від в'язниці до місця страти на Голгофі), і як символ віри у Бога, що дозволило Ісусові виконати свою місію Спасителя і що, зрештою, є двома аспектами одного явища.

Станція 10 (Кати здирають з Ісуса одяг). Вертикальне рамено (аверс): *хітон*. На Голгофі перед стратою стражники зірвали з Ісуса увесь одяг і поділили його між собою. Найбільш детально ця сцена описана в євангелії від Іоана: “Тоді вояки, розіп'явши Ісуса, узяли його одіж та й зробили чотири частини, по одній частині кожному воякові, і хітон. Та був хітон не пошитий, лише весь від верху тканий”. Тому домовилися між собою: “Не дерімо його, а киньмо на нього жереб, на кого впаде”⁶. Отож, цей хітон, просякнутий святою кров'ю Ісуса, пролитою за спасіння грішників, представлено на хресту, як символ усієї станції 10.

³ Коронація терном у євангеліста Іоана набирає особливої символіки: у приниженні муками Ісус стає істинним царем – Ewangelia Jezusa / Pod red. Don Paolo Crivellaro. – Paris, 1984. – S. 359.

⁴ Kazanowska Z. Sanktuarium Maryjne oo. Bernardynow w Rzeszowie. – Kalwaria Zebrzydowska, 1981. – S. 32–39.

⁵ Janicka-Krzywda U. Patron – atrybut – symbol. – Poznań, 1993. – S. 219.

⁶ Євангелія Г. Н. І. Христа від Іоана 19, 23–24.

Станція 11 (Ісуса Христа прибивають до хреста). Горизонтальне рамено (реверс): *молоток* і вертикальне рамено (реверс): *цвяхи*. Цвяхи і молоток, якими Ісуса прибили до хреста відповідають станції “Розп’яття”.

Станція 12 (Ісус Христос умирає на хресті). Вертикальне рамено (реверс): *спис*. Ісус вмирає на хресті. Графічним символом смерті Ісуса на релікварії виступає спис. Аби упевнитись, що Ісус мертвий, один із вояків простромив йому бік. Про це докладно повідомляє євангеліст Іоан: “лиш один з вояків проколов йому списом бік. І потекла негайно ж кров – і вода”⁷.

	Цвяхи (станція 11)	
Кліщі (станція 13)	Серце (станція 14)	Молоток (станція 11)
	Спис (станція 12)	
	Колона (станція 1)	

РЕВЕРС

Станція 13 (Ісуса Христа знімають з хреста). Вертикальне рамено (аверс): *драбина*; горизонтальне рамено (реверс): *кліщі*. Ісуса знімають з хреста – за допомогою кліщів витягнули цвяхи з ран, а з допомогою драбини тіло зняли з перекладин хреста.

Станція 14 (Ісуса Христа ховають до гробу). Завершує цикл Хресної дороги станція 14, яка присвячена перенесенню тіла Ісуса до гробу. На релікварії залишився лише один символ – серце, – який є дуже багатозначним. Це і образ сердець Пречистої Діви, Іоана, Никодима, Йосифа з Ариматеї та побожних жінок, які у великому смутку віддали Ісусові глибоку честь і жертвували Йому свої серця, щоб Він замешкав у них. Це і серце Ісуса, яке і є Любов і Спасіння для усіх грішників. Це і джерело (осередок) релігійного і морального життя⁸. Проте квінтесенцією усіх можливих значень цього символу є євангельське розуміння принесеної Ісусом жертви, а саме розуміння того, що з Розп’ятого сплине Спасіння, любов і дар Святого Духа, з якого народиться Церква⁹.

⁷ Євангелія Г.Н.І. Христа від Іоана 19, 34.

⁸ Janicka-Krzywda U. Patron – atrybut – symbol. – Poznań, 1993. – S. 183.

⁹ Ewangelia Jezusa / Pod red. Don Paolo Crivellaro. – Paris, 1984. – S. 368.

Завершуючи іконографічний аналіз релікварія, належить обумовити ще одну обставину. Сам факт появи зображення серця на хрестіку, очевидно, слід пов'язувати з появою і розвитком культу Найсолідшого Серця Ісуса, який сповідували однойменні релігійні братства. Поява культу пов'язана з об'явами, що мали місце у Франції в місцевості *Paray-le-Monial* у 1673–1675 рр. у середовищі сестер візиток. У подальшому поширювали культ три чернечі ордени: візиток, піарів і єзуїтів. Одне з найперших братств на теренах Польщі було засноване у 1707 р. Важливою подією, що обумовила поширення та розвиток культу стало запровадження Апостольською столицею у 1765 р. свята Серця Ісуса для Польщі¹⁰.

Ряд ознак, притаманних релікварію (висока майстерність виконання зображень, ретельний відлив виробу, дорогоцінний метал, клеймо майстра і святі реліквії, вміщені у чарунках), вказують швидше на західноєвропейську метрику предмету. Виходячи з того, що знахідка виявлена у крипті, цілком ймовірно, що хтось із цієї заможної родини міг привезти хрестик з турне по Європі, або придбати на замовлення.

Щодо датування релікварія, то виходячи з часу виникнення культу Найсолідшого Серця Ісуса, час виготовлення предмету слід віднести до останньої чверті XVII ст. Аналогії даному хрестіку релікварію не відомі. На сьогодні він залишається унікальною пам'яткою християнського мистецтва і культу ранньомодерної доби.

UNIQUE RELIQUARY-CROSS FROM XVII CENTURY FROM DUBNO

Vira HUPALO

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian studies
of National Academy of Sciences of Ukraine
Vynnychenko str., 24, Lviv 79008, Ukraine
e-mail: gupaloarcho@ukr.net*

The article is dedicated to results of archaeological researches of a burial in St. Mykolai's cathedral in Dubno during field season 2007. Unique small reliquary-cross was found among other artifacts. It is made of silver, covered by gold and decorated by engraving and christography. Detailed description of the cross and explanation of pictures are given.

Key words: cathedral, temple, researches, reliquary-cross.

УНИКАЛЬНИЙ КРЕСТ-РЕЛИКВАРИЙ XVII В. ИЗ ДУБНО

Вера ГУПАЛО

*Институт украиноведения имени Ивана Крпьякевича НАН Украины
ул. Винниченка, 24, Львов 79008, Украина*

¹⁰ *Flaga J. Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku. – Lublin, 2004. – S. 123–124.*

Статья посвящена результатам археологических исследований одного из погребений в Свято-Николаевском соборе в Дубно в полевом сезоне 2007 г. Среди ряда находок, в крипте найден уникальный нательный серебряный крест-реликварий, покрытый золотом, украшенный гравировкой и крестограммой. Подается детальная опись и расшифровка изображений.

Ключевые слова: костел, храм, исследования, крест-реликварий.

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2008

Прийнята до друку 15.06.2008